

BRNO V PROUDU ZMĚN

Proměny vnitřní struktury Brna z pohledu vlivů globálních trendů

Michaela Šuleřová

Města po celém světě v současné době procházejí proměnami, které jsou odrazem nových proudů a trendů ve společnosti. Nová vlna suburbanizace, gentrifikace, komercializace, revitalizace městských center a další procesy mění ve větší či menší míře tvář měst. Brno, jako jedno ze sítě středně velkých evropských měst, se těmto změnám nemohlo vyhnout a zůstat stranou světového vývoje. Cílem článku není analýza všech typů brněnské městské krajiny, ale načrtnutí prostorových (a s nimi souvisejících společenských) proměn města jako následků působení celospolečenských ekonomických, kulturních a politických změn.

„Začátkem sedmdesátých let 20. století nastal nepředvídaný a důležitý obrat v dosavadním vývoji celého osídlení. Je možné, že se bude v budoucnosti jeho význam srovnávat se začátky klasické industriální urbanizace.“ (Musil, 2002). Obrat ve vývoji osídlení byl zpočátku patrný především v západní části zeměkoule, od devadesátých let je ale viditelný i ve střední a východní Evropě, která se otevřela západním vlivům. Je odrazem a důsledkem proměn společnosti probíhajících od sedmdesátých let dvacátého století, kdy nastal (s vyvrcholením v ropné krizi) konec poválečného ekonomického boomu a spolu s ním se spustila kaskáda dalších proměn. Změnila se ekonomika, která se stala více mezinárodní, flexibilní, celosvětově provázaná a rychle reagující na změny. Kapitál přestal být vázaný na místo a lokální pracovní sílu. Především ve vyspělých zemích se značná část ekonomiky přesunula do třetího sektoru, který stále roste významnou měrou; oproti tomu značně ubylo pracovních míst v průmyslu. Zdokonalila a zrychlila se doprava, a v určitých segmentech společnosti se také masově rozšířily nové nebo vylepšené informační technologie, díky jejichž prudkému rozvoji byly umožněny veškeré předcházející změny. Vzorce spotřeby a životního stylu se staly individuálnější záležitostí a přispěly ke vzniku nových, postmoderních, kulturních forem. V souvislosti s rostoucím individualismem se v řadě vyspělých zemí zastavil populační růst a v některých z nich začalo obyvatel dokonce ubývat. Změnila se třídní

stratifikace společnosti a objevily se nové dimenze sociální nerovnosti.

Tyto a další změny mají své prostorové manifestace, vepisované do městského prostoru. Prostředí utvářené výstavbou je relativně stálé a navíc na něj samozřejmě nepůsobí jen globální trendy, ale i jeho specifika a vlastní historický vývoj. V jednotlivých místech se globální vlivy mísí s lokální kulturou, historií, městskou politikou a hospodářskou strategií a jejich výsledky tak nelze nijak jednoduše zobecnovat. Přesto lze sledovat procesy, které ovlivňují podobným způsobem města celého světa. Jde o příklady důsledků určitých globálních trendů a o procesy jejich vznikání, tak jak je můžeme sledovat u nás.

Nejobecnějším konstatováním většiny autorů literatury o současných proměnách měst je, že dochází na jedné straně k vytváření striktní hierarchie měst, městských částí a regionů, k homogenizaci a připodobňování míst, a na druhé straně k fragmentarizaci, rozrůznění jednotlivých částí na kvalitativně odlišná, čím dál více izolovaná území. Tento fakt souvisí s globálním soutěžením měst a městských částí; některá místa mají kapitál a výhody, díky kterým se mohou plně rozvíjet, některá ne. Pokud tato místa v globální soutěži měst nedokáží uspět, propast mezi nimi a úspěšnými místy se bude dále prohlubovat a bude se zmenšovat šance na jejich prosperitu a pozitivní vývoj.

Zatímco dříve byla města a jejich ekonomika pevně svázána se zemí, ve které existují, dnes se města více

vyvazují ze závislosti na národním státu a stávají se samostatnými aktéry, kteří jsou nuceni sami hrát a uspět v globálním soutěžení (Sassen, 2001). Zároveň jsou města čím dál více zapojena do hierarchické sítě propojením podniků, organizací a institucí. Vytvářejí však nejen významná uzlová centra, ale i komunikační periferie – jak mezi městy, tak uvnitř nich (Castells, 1989). Aby v tomto soutěžení města dosáhla na přední místa, musejí uspět v co nejvíce disciplínách. Mezi fenomény, které mění tvář měst, patří budování průmyslových zón a technologických parků, administrativních center, nákupních a zábavních areálů a kulturních komplexů, stejně tak jako modernizování infrastruktury a renovace městských center na vizuálně atraktivní místa s dostatkem služeb, zábavy a příležitostí k podnikání. Podobně je nutné udržovat a navyšovat symbolický kapitál ve formě historických památek. Přesto vedle těchto kosmopolitních míst stále zůstávají nebo vznikají zanedbané lokality. Jejich prostředí strádá, společensky degradují na místa chudoby a deprivace a odrazují od návštěvy či pouhého projití, natožpak bydlení privilegovanějších vrstev. Tyto odlišné části se stále více oddělují, často izolují a vytvářejí tak v jednom městě odlišné světy.

Hierarchizace i polarizace byla v socialistických městech, díky zásahům státu, tradičně slabá (Musil, 2002). Situace se ale změnila a města post-socialistického bloku se ocitají v proudu procesů globálního rozsahu,

kteře se zde setkávají s místními specifiky. Zůstává otázkou, zda si dokáží udržet pozitivní stránky osídlení, aniž by zůstala stranou světového vývoje v nové podobě společnosti.

Sociální vědy, které pocítují nástup jiného typu společnosti, hledají i jeho nový název. Protože jsou změny vnímány především jako překonání určité epochy, jako posun od stávajícího typu společnosti (nebo její části) k novým procesům a trendům, ustálila se řada „post“ pojmů: Postfordismus, postindustrialismus, postmoderna společně s globalizací jsou trendy, které v podobě řady procesů (komercializace, gentrifikace, deindustrializace a další) zásadně proměňují městský prostor.

Postfordismus a proměny míst průmyslu

Změny v ekonomické sféře a ve stylu práce jsou charakterizovány jako post-fordismus, společnost jako post-industriální nebo informační. Zygmunt Bauman (2002) nazývá období fordismu „těžkým kapitalismem“, doslova „sebevědomím moderní společnosti v její těžké, objemné, nepohyblivé a pevné fázi.“ (2002). Vyjadřuje tím jednak pevné spojení kapitálu, řízení a pracovní síly, ale i obraz velké fordovské továrny a obrovské pracovní síly, chrličící velké množství standardizovaného zboží pro masové trhy „standardizovaných“ spotřebitelů.

Tento systém, masová výroba i potřeba se radikálně proměnily. Klíčovou roli hrála nutnost změny ekonomiky společně se vzestupem nových informačních technologií a médií. V protikladu k „těžké, objemné a nepohyblivé fázi“ fordismu nastupuje nejen lehkost spojená s lehkostí pohybu informací a kapitálu v již digitální podobě, s neustále se rozšiřujícím využíváním informačních technologií, expanzí třetího sektoru, ale také pružnost, flexibilita a úbytek těžkých, průmyslových odvětví. Jednotlivé činnosti podniků se díky novým informačním technologiím, možnostem komunikace a přenosu dat rozpojují – řízení, výzkum i výroba či pracovní síla si vybírají různá místa podle jejich atraktivity a zcela tím restrukturalizují městský prostor. Velké továrny ve městech, kde není dostatek

prostoru, se zavírají, těžký a objemný průmysl, nebo spíše „těžká“, na práci závislá výroba je přesunována do míst s pro ni výhodnějšími podmínkami. Z center se stěhuje na okraje měst, do menších měst a obcí v jiných oblastech a stále častěji do vzdálených zón s levnější pracovní silou, které mohou být až na druhé straně zeměkoule. Tradiční průmyslová výroba se také často úplně ruší a místo ní nastupuje „lehký“ průmysl – elektronika, biochemie a další nová odvětví. Stejně jako ostatní typy průmyslu, ani tyto většinou nevyužívají tradičních míst původních továren ve městech a hledají nová místa v suburbánních pásech průmyslových zón a technologických parků, často viditelných kolem hlavních cest a dálnic. Vzhledem k technologickému pokroku je navíc potřeba méně lidí na výrobu více zboží, stoupá tedy nezaměstnanost v tomto sektoru – a ve městech, díky zániku či odsunu tradičních odvětví, přibývá těžko zvládnutelných brownfields.

Proces deindustrializace postihuje většinu velkých měst ve vyspělých zemích a zanechává za sebou problémová místa bývalých skladů, továren a výrobních hal. Mezi strategie měst pro řešení tohoto problému patří především přestavby na obchodní centra, sportovní areály, různé multifunkční objekty (nejlepším příkladem jsou Londýnské doky, i když je nutné brát v úvahu zcela jinou ekonomickou situaci této oblasti), ale i úplná demolice a výstavba nových objektů. Staré průmyslové budovy se v rámci globálního soutěžení představují nejen na komerční, ale i na kulturní místa (nebo se investuje do moderních kulturních staveb), která se často mají stát novými symboly města.

Ne vždy jsou však tyto investice přínosem pro všechny obyvatele. Jak říká Zukinová (1998), vytvářet, udržovat a navyšovat kulturní kapitál, je nelehké a drahé. V některých případech je to opodstatněné, například snaha o udržení pozice centra kultury v New Yorku není riskantní. Lidé přijíždějí do New Yorku za uměním, ale utratí mnohonásobně více peněz v restauracích a obchodech, než za vstupenky do muzeí, galerií či divadel. „Ovšem nejen New York, ale téměř každé město se rozhodlo propagovat svá muzea, přeměnit své staré železniční terminály a elektrárny na

kulturní komplexy a obchodní centra. V New Yorku nebo Londýně může dávat smysl dále rozvíjet již silnou symbolickou ekonomiku, jiná města však riskují neúspěch. Ale jakou mají alternativu?“ ptá se Zukinová, „dnes již ve městech nejsou továrny; kanceláře se často přemísťují do suburbii nebo do zámorí, takže města stojí tváří v tvář těžkému výběru mezi kasiny, muzei a Hard Rock Cafés“ (Zukin, 1998).

Brno je sice v České republice druhým největším centrem školství a kultury, vůči Praze má ale stále znevýhodněnou pozici. V současné době je jedním z příkladů měst vypo- vídajících o své úspěšné průmyslové minulosti, plochami znehodnocených areálů na často hodnotných místech. Tato místa na svou úspěšnou budoucnost teprve čekají. (K jejich špatnému stavu bezpochyby přispěla nejen ekonomika postindustriální společnosti, ale i nevhodné zacházení s městským prostředím za minulého režimu.) Patří k nim průmyslové části Zábřovic, Husovic a Obřan, oblasti kolem Cejlu, Radlas, Špitálka, Svitavské nábřeží a další. Přesun ekonomického úspěchu se projevuje zanedbanými plochami, budovami s oprýskanou omítkou, vytlučenými okny a nepřívětivým společenským prostředím – a to přes jejich častou blízkost k centru.

Ne všechna místa ale zůstávají nevyužitá. Některá se snaží vplout do nového vývoje a z nesnadného výběru většinou volí komerční využití. Bývalá textilní továrna Vlněna na Přizově s hlavním přístupem z Dornychu tvoří jakýsi přechodný stav s nevábně vypadající budovou částečně oživenou obchody a dále spíše reklamami na fasádě, které vlastně potvrzují její hodnotnou polohu. Tento blok, odtržený od centra (jen) silnou dopravou na Dornychu, zabírá velmi dobrou lokalitu a je škoda, že je ve špatném stavu. Jeho zahrnutí do výstavby tzv. Jižního centra bude přínosem pro celkový obraz města, které má úspěšným přebudováním těchto prostor naději na vysoce pozitivní změnu. Část ulice Křenové, která je blízko centru, oživila renovace objektů bývalé textilní továrny Mosilana. Dnes Mosilana tvoří miniaturní město ve městě, s obchody, sportovními prostorami,

sklady či opravnyami. Objekt je z velké části zachovaný a některé obchody si i uvnitř ponechávají industriální architekturu a vzhled, aniž by jim to jakkoliv ubralo na přitažlivosti. Dalším příkladem komercializace je bývalá Vlněna na Tkalcovské, jejíž část byla po požáru zbourána a na jejím místě vybudován supermarket Interspar. Tento objekt působí ve svém prostředí nepatříčně, pokud se ale díky jeho působení pozvedne kvalita okolí, půjde o úspěšný projekt.

Příklady hodné mezinárodního srovnání zahrnují dvě přestavby: dřívější strojírenská továrna F. Wanniecka a bývalá továrna na koberce Moravan v Zábrdovicích.

Továrna Moravan, více podobná ruině než hrdé továrně, s oprýskanými zdmi, vytlučnými okny, nepořádkem a další prostorovou a sociální devastací, se téměř zázračně proměnila. Dnes představuje vícefunkční objekt s komerčními prostory, několika kancelářemi, byty a „lofty“ – nestandardním bydlením. Objekt je opravený tak, že do okolí zapadá v nové formě zcela nenásilně, zachovává svou původní kulturu a přitom výrazně pozvedá obraz okolí.

Poté, co řadu let chátraly budovy Vaňkovky, byl v roce 2005 areál přestavěn na obchodní galerii a stal se tak jedním z největších nákupních center, které není na periferii, ale v centru města. Navíc je jednou z mála kompletně dokončených přestaveb rozsáhlého brownfield. Vaňkovka se z chrámu výroby převtělila do opravdového chrámu konzumu (termín G. Ritzera).

Kritikům přestavby, kteří namítají, že má příliš komerční účel, je možno namítnout, zda existovala jiná volba. Interiér je příjemným, prosvětleným prostorem s množstvím obchodů, restaurací a několika kavárnami. Některé z nich se prolínají do venkovního prostoru a rekonstruovaného dvora bývalé továrny. Přestože Vaňkovka je především nákupním centrem, uvnitř i na vnější zdi jsou zavěšeny velkoformátové fotografie továrny a jiných známých staveb před rekonstrukcí a přestavbou. Namísto v podzemí se parkuje na terase, ze které je alespoň výhled na Petrov a okolí. Fasáda z červených „cihel“ evokuje historii budovy a pomáhá propojit nákup-

Bývalá Vlněna

Druhý dech továrny Moravan

Druhý dech továrny Moravan

Vaňkovka

Vaňkovka

Průmyslový park navazující na rychlostní silnici na Vídeň

ní centrum s ostatními ponechanými budovami, z nichž část slouží kulturním účelům.

Část historického objektu Slévárny má k dispozici občanské sdružení Vaňkovka (dle webových stránek sdružení za přijatelný nájem), kde funguje Kavárna na půl cesty, Informační centrum mládeže a Klub Vaňkovka. Forma je dána, obsah je potřeba dotáhnout tak, aby se skutečně rozvíjela nejen konzumní, ale i občanská společnost.

Vedle těchto užití Vaňkovka navíc všem zpřístupní cestu mezi nádražími a do centra. Na rozdíl od častých případů evropských měst je možné využít i nekomerční alternativu.

Hlavním faktem ale zůstává, že se Vaňkovka stala živým městským prostorem. Pokud se zdaří realizace dalšího rozvoje Jižního centra, bude v jeho území velmi příznivým prvkem.

Brno, vyrovnávající se s postfordistickou ekonomikou, je nejen příkladem vzniku brownfields a jejich přestaveb ve vnitřních částech měst, ale – vzhledem tomu, že stále ještě přitahuje západní firmy jako místo s levnější pracovní silou, nižšími nájmy, zřizovacími náklady a dalšími výhodami – tvoří také prostor pro umístění nových továren. Díky investicím především zahraničních firem tak rostou kolem města průmyslové zóny. Příkladem je průmyslový park CTP Modřice u E481 (směr Znojmo, Vídeň), kde se usídlila řada poboček mezinárodních firem s výrobou či sklady (a řízením v často vzdálených oblastech). Dalším příkladem je mnohem rozsáhlejší Černovická terasa, kde se v blízkosti spojení na centrum, dálnice i letiště v současné době rozrůstají moderní průmyslové areály.

Brno a krajina okolo něj se mění a bude měnit nejen novou výstavbou budov a příjezdových komunikací v technologických a průmyslových parcích. Přispění firem k ekonomické základně města bude umožňovat nové investice, které ovlivní místa v centru nebo v jiných suburbích. Navíc potřeby lidí, kteří ve firmách pracují, vyvolávají další požadavky na prostor, které budou dále ovlivňovat okolí především architekturou bydlení, služeb a volného času.

Přestože z estetického a environmentálního hlediska nepředstavují tyto

průmyslové parky nejlepší řešení, pro rozvoj Brna jsou nepostradatelné. V ekonomickém rozvoji města nelze stagnovat a Brno nemá příliš na výběr. Průmyslové, skladové či obchodní areály nejsou ideální, ale je otázkou, zda by ideální byl například Disneyland. Firmy, které v nových průmyslových parcích sídlí, přispívají do městské pokladny, vytvářejí pracovní příležitosti různých kategorií a hlavně pomáhají zvýraznit Brno na mapě evropských měst vhodných k investování. Bylo třeba využít rozlehlých volných ploch podél dálnic Praha – Vyškov a Brno – Bratislava a rychlostní silnice Brno – Vídeň. V případě Černovické terasy to byly prostory mezi stávajícím městem a letištěm. Rozvoj letiště bude v tomto směru klíčový nejen v boji o investory, ale i v globálním soutěžení měst. Brněnské letiště by se mělo rozvíjet ani ne vzhledem k pražskému, ale mnohem více zcela nezávisle na něm a využít své strategické polohy nedaleko Vídně, Bratislavy a Budapešti.

Průmyslové zóny však nelze stavět všude. Zatímco východ a jih Brna je spíše rovinný a vhodný k investování a nové výstavbě, západní, severozápadní a severní okraje města představují přírodně hodnotná území, navíc s mnohem náročnějším, zalesněným a kopcovitým terénem. Citlivého přístupu je tak zcela nutně potřeba zejména na západním a severním okraji Brna směrem k Brněnské přehradě a u přístupových tras k Moravskému krasu, směrem k údolí Říčky, k Bílovicím, Soběšicím a dalším zachovaným přírodním oblastem. Tato část okolí Brna výrazně zvyšuje kvalitu života jeho obyvatel, navíc, zachované přírodní oblasti jsou v tak bezprostřední blízkosti velkého města unikátní. Měly by tvořit další z hodnot Brna právě díky jejich blízkosti a zároveň relativní nedotčenosti.

Postindustriální informační ekonomika a architektura

Procesy globální ekonomiky v sobě teoreticky zahrnují maximální potenciál pro geografické rozptýlení veškerých aktivit a tedy možnost, že místa i města přestanou mít v globálním

Průmyslový park navazující na rychlostní silnici na Vídeň

Počátky Černovické terasy

věku význam – technický pokrok v dopravě, rozvoj informačních médií a jejich široké dostupnosti, digitalizace a informalizace ekonomiky a oslabení politických bariér vytváří opravdu ideální podmínky pro to, aby na místě přestalo záležet. Jenže na rozdíl od předpovědí, které prorokovaly tento konec prostoru a konec měst, města naopak získala nové a důležité role. Právě trendy k prostorovému rozptýlení ekonomických aktivit na metropolitní, národní a globální úrovni vyžadují nové formy teritoriální centralizace (Sassen, 2001). Čím více je ekonomika globalizovaná, čím více jsou současné ekonomické aktivity rozšířené v prostoru, tím více tvoří potřebu centrální kontroly a mana-

gementu. Řídící centra firem, mozky továren, výzkumné ústavy a rozmach řady služeb vytvářejí nové požadavky na městské prostory, které jsou jejich oblíbenými lokacemi. Velká města, se svým lidským a technickým potenciálem, blízkostí spotřebních a zábavních míst a vzájemnou dostupností firem a služeb, jsou v nové ekonomice klíčovými místy. Ovšem jen ta, která jsou pro ni dostatečně atraktivní.

Především v centrech se tak rozšiřují „central business districts“, které jsou informačními toky propojené s celým světem. Staví se nová bankovní, administrativní, kongresová a řídicí centra firem a spolu s nimi se pro pohodlí lidí pracujících uvnitř rozšiřují dopravní přístupy, zvyšuje se počet

Parkovací dům Rozmarýn

parkovacích míst, budují se hotely a kongresové sály, rozvíjejí se místa spotřeby se značkovými obchody a drahými restauracemi. V inovačních centrech se budují technologické parky, kde se soustřeďují odborníci z různých oblastí. Vzhledem k vyšší ceně pozemků v centru a zároveň možnostem komunikace se na okraje přesunují kanceláře nižších administrativních pozic a centrum zůstává privilegovanou, prestižní adresou.

Brno jako destinace pro sídla řízení firem a jejich vrcholné zázemí, vzhledem k primátu Prahy, hraje menší roli. Existuje nebezpečí, že se v tomto směru stane ve srovnání s Prahou spíše okrajovým místem. (Naopak ale má vysoký potenciál na vytvoření vztahů k Vídni, Bratislavě a Budapešti.) Přesto i zde je v městském prostoru posun k informační ekonomice patrný – v oblasti bankovníctví, pojišťovnictví, v administrativě i dopravě.

Bank a pojišťovna byla v Brně postavena celá řada. Mezi ty výraznější patří ČSOB na nároží České a Joštovy a Česká pojišťovna na Rašínově. Přestavěna byla Komerční banka na Kobližné ulici. Zatímco Komerční banka vesměs zapadá do okolí, ČSOB vytvořila pseudofunkcionalistický, velmi hmotný, neprůchodný blok, necitlivě zasahující do jinak příjemného městského prostředí. V přízemí chybí obchody a pasáže, které by celé místo odlehčily a dodaly mu více života.

Na ulici Příkop vznikl výrazný administrativní a obchodní areál IBC,

úzkou lávkou propojený s Moravským náměstím. Mezi další administrativní komplexy patří například obchodně administrativní komplex M palác, postavený v obvyklém mezinárodním slohu. Brzy se příkladem stane i Brno Business Park, velký administrativní komplex mezi ulicemi Heršpická, Vídeňská a Jihlavská.

V centru města se na kanceláře přestavují obytné domy nebo jejich části, například na náměstí Svobody nebo v okolí Veveří. O něco dále se výraznou stává i kancelářská budova na Kounicově. Zajímavá je přestavba bývalé továrny na Hybešově ulici na administrativní centrum Milénium City, fyzicky dokládající posun ekonomiky z jednoho sektoru do druhého.

Vyrůstají také hotely. Lze jmenovat například standardní, ale elegantní Holiday Inn. Naopak jednou z nejméně podařených staveb na ploše Brna tvoří obří, vícefunkční Boby centrum. Hotelový a sportovní komplex, který nefunguje tak, jak by asi ve skutečnosti měl, je bohužel stavbou velmi exponovanou a s „pozoruhodně tupým výrazem“ (Kuča, 2000).

V rámci poptávky po kvalifikované pracovní síle se rozrůstají univerzity (a další školy) a stávají se tak dalším činitelem proměn města. Například nová budova Moravské zemské knihovny nebo opravená a přestavěná budova Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity (studenty nazývaná akvárium) mění město nedaleko centra. Dále od centra, v Bohunicích, roste

celý nový univerzitní kampus. Nedaleko vily Tugendhat byla postavena v high-tech stylu nová budova Mendelovy lesnické a zemědělské univerzity. Významnou je také spolupráce Vysokého učení technického s Českým technologickým parkem, který navazuje na školní areály na okraji města a dává tak vzniknout zcela novému předměstskému prostředí.

Město reaguje také na změněné požadavky týkající se dopravy. Na krajské, regionální i městské úrovni dochází ke změnám, které mají ulehčit a zefektivnit dopravu. Například přístup do města (a výjezd z něj na dálniční přivaděče) se stal přes větší provoz o něco jednodušší vybudováním Pisáreckého a Husovického tunelu. Další výraznou změnou bude mimoúrovňová křižovatka na ulici Hlinky.

Na problém parkování v centru zareagovala firma IMOS Development a vybudovala parkovací dům Rozmarýn, který tvoří novou dominantu na rohu Moravského náměstí a Kounicovy ulice. Tento nenápaditý železo-betono-skleněný obr poskytuje podle reklam 400 parkovacích míst, a to přímo u prvního městského okruhu. Parkovacích míst ve městě je opravdu nedostatek, parkovišť, ať už zastřešených nebo ne, je potřeba. Škoda, že Rozmarýn vzhledem ke svému umístění provozu nijak neulehčí. Jiná situace by vznikla, kdyby byl na okraji města, s pohodlným spojením městskou dopravou do centra.

Postmodernismus, komercializace a design zábavního parku

Se změnami v ekonomice je důležité zmínit se i o nové dynamice spotřeby, která je významným nástrojem proměny městských prostorů, jak už bylo čitelné u přestavby části brownfields. Během fordistické éry se masová produkce zrcadlila v masové spotřebě, podřízené především funkční estetice. Postfordistická spotřeba je charakterizována flexibilní výrobou zboží uzpůsobenou potřebám zákazníků, kde hlavní roli hraje vedle funkce především značka a možnost výběru. Postfordistický marketing rozděluje trhy a spotřebu do „životních stylů“ a úzkých cílo-

vých skupin, ve kterých se už nejedná o produkci a spotřebu zboží, ale o spotřebu významů, znaků (tedy většinou určitých značek a cenových kategorií) s těmito produkty spojenými.

I samotné postavení spotřeby v životě lidí se radikálně mění. Bauman (2002) charakterizuje nástup postindustriální, postfordistické modernity konzumentského kapitalismu jako přechod od etiky práce k „estetice spotřeby“. Spotřeba zaujímá místo práce, která tím degradovala do „instrumentální role půdního kompostu, v činnost, která veškerou svou hodnotu odvozuje od toho co není, ale co teprve bude“ (Bauman, 2002: 251). Spotřeba se stává morálním středem života, integrativním pojítkem společnosti – a město se stává místem spotřeby. K „lehkým“ pracovním budovám ve městech se tak plynule připojují obchodní domy, pasáže, multifunkční areály, kina, ožívují se divadla, budují se nová sportovní centra, restaurace, kavárny i kluby. Město stalo místem spotřeby, říká Sharon Zukinová (1996), a měšští aktéři se proměnili z občanů v konzumenty. Čím dál více nových městských prostorů se vztahuje k novým, městským formám trávení volného času, cestování a kultury. Revitalizovaná centra měst a části suburbíí věnované spotřebě tak získávají design zábavního parku (Zukin, 1998), barevného místa plného atrakcí, určeného k trávení volného času, nejčastěji nakupování, zábavě a sportu.

Design zábavního parku je spojený také s postmoderním stylem v architektuře. Postmodernismus ve městech se vzbouřil proti jednoduchosti, strohosti a homogenitě funkcionalismu a modernismu a postavil proti nim diverzitu, hravost, ironii forem a míchání stylů, heterogenitu estetiky a diferenciaci prostoru – spotřeba podporovaná flexibilním modem akumulace, postmoderní spotřební morálka a ekonomika dávají přehledce stylů zcela volný průchod. Nejen v architektuře začíná platit Venturiho „méně je nuda“, město v postmoderní době se musí proměnit na místo nabízející velkou varietu služeb, zboží a volnočasových aktivit.

Prostor brněnského centra a městských čtvrtí se také zpešťuje, mezi jeho nejnápadnější proměny patří opět

Nákupní centrum Avion

komercializace. Spolu s ní pokračuje renovace památek, úprava centrálních prostor a vznikají nové budovy nebo zóny určené pro trávení volného času ve vnitřním městě i v suburbánních zónách.

Na okraji Brna blízko dálnic vyrostly, v souladu s těmito trendy, suburbánní nákupní a zábavní zóny – Futurum, Olympia, Avion, ale i menší seskupení několika super- nebo hypermarketů (Carrefour Královo Pole, Baumax, Hornbach, Globus, různé autosalóny apod.). Tvoří nijak nápaditá, naleštěná, izolovaná komerční místa, homogenní a stejná jako všechna podobná místa v jiných městech. Jsou určená především pro střední třídy (ty nižší jsou z nich implicitně exkludovány), které se do nich částečně přesunují z center. Pozitivní výjimkou z urbanistického hlediska je již zmíněná Vaňkovka, která je dostupná i pro pěší a centrum města více rozšiřuje než rozdrobuje.

Rekonstrukce památek a budov v centru města, která je nezbytná nejen pro design zábavního parku, ale i pro zachování a zlepšení image města a zvýšení kvality života obyvatel, ještě není dokončená. Přesto vznikají kvalitní veřejná prostranství, například nedávno dokončené Jakubské náměstí společně s kavárnami vytváří příjemný odpočinkový prostor. Také Zelný trh s rekonstruovanými budovami Moravského zemského muzea a Biskupským dvorem, opravenou budovou Reduty, oživenou Radnickou ulicí, ale i vkusně aranžovanými výlohami luxusních

značek a postmoderní budovou divadla Husa na provázku vytváří místo příjemné k prožití, které si navíc díky tradičnímu tržišti zachovává vlastní, svébytnou atmosféru. Ta začíná být v soutěži měst stěžejním prvkem a zde přispívá k faktu, že centrum Brna není jen v noci opuštěným zábavním parkem, ale živým místem.

Snaha o udržení se v soutěži měst vyústila také ve hmotnou budovu Velkého Špalíčku, která svou velikostí a hmotností doslova utlačuje své okolí. Pokus o vytvoření moderního nákupního centra s multikinem v samém srdci města je, vzhledem k celkovému společenskému vývoji, pochopitelný. Škoda je, že v těsném sousedství muzea, divadla, dvou kostelů, budov staré i nové radnice, nedaleko galerie, mezi navštěvovanými kavárnami a restauracemi (kdy každé z těchto míst vytváří příjemnou městskou atmosféru) došlo k vytvoření nudného komerčního místa, které lze nalézt v každém městě, a které přes svou unikátní polohu nenabízí nic, co by stálo za zapamatování si Brna.

Dalším příkladem komercializace je Dům pánů z Lipé. Stejně jako Velký Špalíček nabízí výběr obchodů a restaurací či kaváren, v tomto případě však už vytváří mnohem zajímavější prostory. Při vstupu na terasu vzdáleně evokuje pařížský La Samaritaine, luxusní obchodní dům z počátku dvacátého století v centru města, který po procházce ve svém zajímavém prostředí nabízí bezprostřední a působivý

Městské divadlo

Městské divadlo

pohled na město z volně přístupné terasy s kavárnou.

Dalších spotřebních míst existuje celá řada a staví se nová. I budova, která zaplňuje proluku na náměstí Svobody, je obchodním centrem. Vedle nich vznikají restaurace, hospůdky, kavárny a další místa postmoderní spotřeby, která nejsou sice tolik výrazná, ale oživují centrum města.

Spolu s důrazem na správný, zdravý životní styl se rozrůstají také odpočinkové a sportovní areály. Jedním z nich je již zmíněné dominantní Boby centrum. Nedaleko od něj byl zrekonstruován oblíbený park Lužánky s hřištěm na volejbal a tenisovými kurtů. Na Kraví hoře byl postaven plavecký areál, který se vyznačuje krásným

výhledem na Brno. Vzniká také řada menších sportovišť – fitcenter, sálů na aerobic, squashových kurtů a dalších, která jsou často v okrajových částech centra.

Větší investicí ve zvyšování kulturního kapitálu byla v Brně nová hudební scéna Městského divadla na Lidické ulici. Vzniklo zde nové městské prostředí ve vnitřním bloku, které lze využít k průchodu z ulice Kapitána Jaroše na Lidickou. Jeho jednoduchá, čistá architektura vytváří klidné zákoutí Brna a tvoří postmoderní, bezpochyby reprezentativní hudební scénu pro brněnskou divadelní sféru, srovnatelnou s evropskými, kterou je nyní nutné plnit také stejně reprezentativním obsahem.

Gentrifikace, suburbanizace a nerovnost

Jedním z důsledků společenské transformace je vzrůstající nerovnost. Na jedné straně spektra vzniká nová vyšší a střední třída (a pro ni odpovídající pracovní a spotřební prostory), na straně druhé nová nižší třída, která nemá dostatečné schopnosti vyrovnat se s nástupem nové ekonomiky a propadá se ještě hlouběji (Savage, 2003). Vyostřené společenské nerovnosti ve spojení s novou dynamikou spotřeby mají prostorové manifestace – oddělené, kvalitativně nerovné části měst, které zpětně ovlivňují jiné formy nerovnosti. Extrémním prostorovým znakem nerovnosti a chudoby je americké ghetto, které je téměř neprostupné a tvoří „no go“ oblasti – podle toho v jakém vztahu k nim člověk je, buď no go in, nebo no go out (Bauman, 2002). Na druhé straně vznikají „gated communities“, uzavřené drahé rezidence, izolované a separující se od okolí.

Vznik nového postmoderního životního stylu středních a vyšších tříd, společně s demografickými změnami, znamená pro městský prostor dva protikladné a zároveň souběžné proudy: gentrifikaci, návrat lidí do měst a na druhou stranu suburbanizaci – odchod hlavně vyšších a vyšších středních tříd do pohodlnějších a vzdušnějších suburbii.

Proces gentrifikace, tedy příliv bohatších obyvatel do chudších čtvrtí s výhodnou polohou v centru nebo nedaleko od něj, je významným nástrojem proměn měst. Pramení z touhy především mladších lidí žít v centru, za přijatelný nájem „být v centru dění“. V západních městech jsou nazýváni yuppies – mladí městští profesionálové. Využívají výhod centra, mají na takové výhody prostředky a nemají chuť bydlet v pro ně nudných suburbii. Zároveň renovují, rekonstruují a někdy přetvářejí starou městskou zástavbu – s výhodou levného nájmu. Svou přítomností iniciují i proměnu okolí, ve kterém vznikají obchody, restaurace, hospůdky, kluby a další místa městské zábavy. Postupně se kvalita těchto míst zvyšuje a celé oblasti se mění na žádané a dražší lokality.

Gentrifíerí ale často vytlačují původní obyvatele do zón s nižším nájmem, což často znamená i s nižší kvalitou bydlení. Přispívají tak ke vzniku druhého pólu prostorové nerovnosti, ghett, u nás spíše „špatných čtvrtí“. Gentrifikace je sice trendem, který přispívá ke zlepšení kvality částí měst, ale i tak je selektivní a neprobíhá v nejvíce zanedbaných oblastech nebo v oblastech s nejhorší reputací. Z nich se naopak majetnější obyvatelé stěhují pryč – čtvrti tak už nemohou čerpat z výhod jejich přítomnosti a dále chátrají. Důsledkem může být právě dále vzrůstající koncentrace skupin s nízkými příjmy v ohraničených územích, často charakterizovaných jako území urbánní deprivace (Burjanek, 1997). Tato území bohužel nijak nepřitahují střední třídy, které by je svým finančním a symbolickým kapitálem výrazně pozvedly.

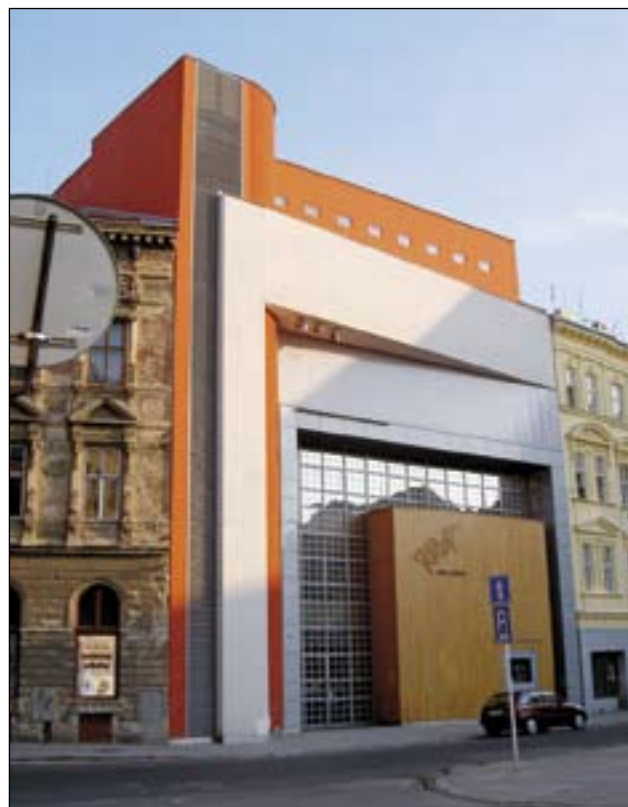
Prostorové dimenze nerovnosti byly zjištěny v průzkumech i v Brně, kde západo-východní gradient tvoří „dva téměř protikladné světy“ (Steinführerová, 2003). Vedle obnovovaného bydlení v tradičně kvalitních čtvrtích (Masarykově čtvrti, části Žabovřesk, Veverí a dalších), se jedná o prostorové koncentrace skupin Romů, které mají „ve dvojím ohledu vliv na prostor. Na jedné straně kvůli své prostorové koncentraci, na druhé kvůli velké sociální a fyzické distanci, kterou vůči ní pociťuje majoritní obyvatelstvo“. Tyto oblasti jsou soustředěny kolem dříve průmyslových oblastí Cejlu, Bratislavské, Francouzské, Vranovské, Špitálky a dalších, která jsou někdy nazývána Brňany Bronx, v narážce na americká ghetta (Steinführerová, 2003).

Řešení této situace, která je v Brně již dlouhotrvající, ale působením nových trendů se posiluje, není jednoduché nalézet. Pomoci mu může vhodná bytová politika. Důležité je nevytvářet ghetta, neodsunovat marginalizované skupiny do jakýchsi „svých“ území, ale vytvářet sociálně různorodé čtvrti. Jejich majetnější obyvatelé mohou přispět svou přítomností, svým lidským, sociálním i finančním kapitálem k lepšímu obrazu i realitě čtvrti a k propojení jednotlivých částí města.

Rezidenční gentrifikace, která (za určitých regulačních podmínek) může přispět právě ke společenské heterogenitě marginalizovaných území,

Squash Radost

Divadlo Radost

v Brně zatím nijak masivně neprobíhá. I když kvalita některých čtvrtí se zvyšuje (například v některých částech Židenic), spíše se jedná o izolovanější objekty a často jen na okrajích zanedbaných míst. Velmi významné je v tomto směru například zmiňované přetvoření továrny Moravan na byty, které právě přivádí majetnější obyvatele do zanedbanějších míst.

Příklady komerční gentrifikace v Brně jsou početnější, například IBC,

kteří je ale spíše izolovaným ostrůvkem, než aby zasahovalo do kvality přilehlých oblastí. Příznivým počinem je také postmoderně přestavěná budova loutkového divadla Radost na Bratislavské a další menší přestavby. Typickým gentrifikovaným místem je drahý squashový a bowlingový klub Radost (bývalé kino Radost) na Cejlu nebo sportovní areál se squashem na Špitálce. Zatím oba spíše soupeří s neutěšeným prostředím kolem

Špitálka

a chrání se mřížemi a kamerovými systémy.

Na rozdíl od gentrifkace druhý z trendů – proces suburbanizace – roztažuje město do šířky. Suburbanizace má více podob – komerční, průmyslovou a rezidenční. Suburbánní komplexy obchodních a zábavních center už byly zmíněny (komplexy supermarketů a zábavních center, u Brna například Olympia, Avion), stejně tak průmyslové zóny na okrajích měst (rozvoj výrobních, skladovacích, administrativních a dalších areálů).

Suburbanizace zahrnuje ale i bydlení – odchod části obyvatelstva z center měst na okraje. Výhodou bydlení na suburbiích bývá více prostoru, možnost výstavby rodinného domu a lepší životní prostředí. Tuto možnost tak, v rámci svých možností, využívají hlavně rodiny s dětmi, které spadají především do vyšší a střední třídy. Odchod majetnějších obyvatel z města na okraje ale odebírá vnitřním městům kapitál a může tak mít podobně negativní důsledky jako gentrifkace – může přispívat k segregaci deprivovaných území (Sýkora, 2003).

Suburbanizace navíc rozbíjí urbanistickou strukturu města. Trend rezidenční suburbanizace kolem Brna tvoří plantáže poseté pestrobarevnými rodinnými domky často amerického stylu, nezapadající do prostředí. Nové kolonie kolem Kociánky, v Ivanovicích, Jehnicích, ale i na dalších okrajích, i dále od města, například na území Bílovic, Soběšic, Útěchova či

Vranova, vytváří urbanisticky tuctové, ovšem uživatelsky atraktivní rodinné alternativy bydlení k „dobrým“ místům v centru. Vedle výstavby nových kolonií suburbanizace také často necitlivě zasahuje do tradičního prostředí výstavbou nevkusných rodinných domů. V případě tradičních vesnic se problémem někdy stávají také nedobré vztahy mezi starousedlíky a nově přichozími.

Rezidenční, komerční i průmyslová suburbanizace bude zřejmě pokračovat a dále město rozšiřovat. Tento pochopitelný a těžko zastavitelný vývoj bude potřeba vyvažovat revitalizací, rozšiřováním a zvyšováním kompaktnosti a atraktivity centra, a to nejen jako zábavního parku, ale především jako místa vhodného k bydlení.

Slumy 21. století?

Neslavnou dominantu a specifikum mnoha měst z post-socialistického bloku tvoří sídliště, často nepřírozně přilepené, výrazově velmi odlišné části měst. Urbánní sociolog Ivan Szelenyi (1996) o nich prohlásil, že se pravděpodobně stanou evropskými slumy 21. století. Vycházel z předpokladu, že bohatší obyvatelé z nich odejdou do luxusnějších suburbií, dobrých městských čtvrtí, a s nimi odejde kapitál, který by sídliště udržoval. Zůstane jen nižší třída, která v nich bude chycena jako v pasti s nemožností uniknout do lepších míst a území bude chátrat.

Některá sídliště budou možná tento scénář následovat; jejich pozitivní situace tomu nasvědčuje. Sídliště jsou opravdu často tvořená nekvalitní bytovou zástavbou s nelidským měřítkem a pustým prostředím, s nevhodně řešenou zelení a absencí jiných příjemných veřejných prostranství. Trpí nedostatkem pracovních míst v blízkosti, možností volnočasových aktivit i velkou vzdáleností od centra. Bezútěšné prostředí přispívá k pocitům odcizení, nemožnosti identifikace s okolím a následně lhostejnosti vůči němu. Brněnské Bohunice či Líšeň nemají k tomuto popisu daleko. Jsou ale velkými obytnými komplexy, ve kterých je obyvatelstvo stále velmi heterogenní a vznik Szelenyiho slumů je tedy nepravděpodobný.

Sídlištěm ale nepřisluší jen kritika. Zvláště pak ne sídlištěm jako například Lesná nebo Žabovřesky, která svým umístěním, zelení, blízkostí přírody a snadnou dostupností centra, neztrácejí lidský rozměr. Některá sídliště disponují dobrým vybavením – školami, zdravotnickými zařízeními a (dnes bohužel již ne moc vyhovujícími) obchody.

Nejvýznamnější rolí sídlišť je, že vytvořila domovy obyvatelům migrujícím do měst. Možností tedy je pokusit se udělat z bydlení v nich přednost. V rámci regenerací, které už v některých sídlištích probíhají, je třeba využít všech pozitivních stránek, které mají a dodat lidskou dimenzi: – budovat volnočasová zařízení, zřizovat ulice a veřejná prostranství a nebránit se přestavbám podle potřeb obyvatel. Nemusí se vždy jednat o zvěčšování bytů (jako například přestavby na mezzonetové byty v Kohoutovicích). Vzhledem k demografické situaci, kdy přibývají samostatně žijící mladí lidé, senioři, svobodné matky, zvyšují se počty studentů a dalších skupin s odlišnými nároky, se nevytvářejí jen požadavky na velké luxusní byty, ale i na menší byty s úměrně dostupnějším nájmem.

Zlepšování kvality domů je třeba hledat ve spolupráci urbanistů, architektů, města a především občanů. Nelze už se vymlouvat na přílišný státní paternalismus, naopak je nutné se zapojit do aktivního rozhodování, plánování a vlastní regenerace. Ze strany

vlastníků a spolupracujících urbanistů je třeba být flexibilní a vycházet z nových potřeb společnosti.

Brno se ocitlo v proudu změn. Nová ekonomika, politická i společenská situace společně s dalšími změnami vyvolávají procesy, které mění tvář města. Různé formy suburbanizace, komercializace, revitalizace městského centra, gentrifkace a výstavba nových areálů (od volnočasových, přes vzdělávací, administrativní po technologické a průmyslové) přetvářejí obraz města i jeho okolí. Vedle pozitivních změn existují i jevy negativní, jako posilování prostorových dimenzí nerovností. Není jednoduché nalézt recept, jakým lze eliminovat negativní stránky nových trendů, které mění tvář Brna. Novému vývoji je třeba se přizpůsobit – ovšem s citem pro tradiční střeoevropské město. Brno má pro to ty nejlepší předpoklady. Z pohledu zahraničních investorů disponuje strategickou geografickou polohou, dostatkem méně i vysoce kvalifikované pracovní síly, moderní infrastrukturou a odpovídajícím zázemím. Z pohledu zevnitř má vedle základního a vyššího vybavení řadu možností pohodlného bydlení a navíc kompaktní jádro, živé centrum, které vytváří příjemný městský pocit. Brno bude vždy ohrožováno primátem hlavního města Prahy. Má ale vysoký potenciál, který lze využít vzhledem k vztahům k nedalekému Rakousku, Slovensku a Maďarsku.

*Mgr. Michaela Šuleřová
Regionální rozvojová
agentura jižní Moravy –
doktorandka na Fakultě sociálních
studii Masarykovy univerzity*

Literatura:

Bauman, Zygmunt. 1999. *Globalizace (Důsledky pro člověka)*. Praha: Mladá fronta.
Bauman, Zygmunt. 2002. *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta.
Burjanek, Aleš. 1997. „Urbánní deprivace“. *Sociální studia* 2: 167–183.
Castells, Manuel. 1989. (2002) „The City in the Information Age. The Informational Mode of Develop-

Sídlště Lesná

Sídlště Vinohrady

ment and the Restructuring of Capitalism. Information Technology, the Restructuring of Capital-Labor Relationships, and the Rise of the Dual City“. Pp. 255–360 in *The Castell's Reader on Cities and Social Theory*. 2002. Ed. by Susser, Ida. Malden: Blackwell Publishers.
Hannigan, John, A. 1995. „The Postmodern City: A new urbanization“. *Current Sociology* 43 (1): 151–217.
Harvey, David. 1990. *The Condition of Postmodernity*. Malden: Blackwell Publishers.
Jacobs, Jane. 1972. *The Death and Life of Great American Cities*. Harmondsworth: Penguin.

Kuča, Karel. 2000. *Brno. Vývoj města, předměstí a přilehlých vesnic*. Praha: Baset.
Lash, Scott, Urry, J. 1996. *Economies of Signs and Space*. London: Sage.
Marcuse, Peter, van Kempen, Ronald.(eds.) 2000. *Globalizing Cities. A New Spatial Order?* Oxford: Blackwell.
Musil, Jiří. 2002. „Urbanizace českých zemí a socialismus.“ Co se děje s českými městy dnes“. Pp. 237–335 in *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Ed. by Horská, Pavla, Maur, Eduard, Musil, Jiří. Praha: Paseka.
Musil, Jiří. 2003. „Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech

- a Evropě 1950–2000“. *Sociologický časopis* 39 (2): 137–167.
- Sassen, Saskia. 2001. *The Global City. New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- Savage, Mike, Warde Alan, Ward, Kevin. 2003. *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. Basingstoke: Palgrave.
- Soja, Edward, W. 2000. *Postmetropolis. Critical Studies of Cities and Regions*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Sennett, Richard. 1996. *Flesh and Stone. The Body and the City in Western Civilization*. New York: Norton and Company.
- Steinführerová, Annett. 2003. „Sociálně prostorové struktury mezi setrvalostí a změnou. Historický a současný pohled na Brno“. *Sociologický časopis* 39 (2): 169–193.
- Susser, Ida. 2002. *The Castell's Reader on Cities and Social Theory*. Malden: Blackwell Publishers.
- Sýkora, Luděk. 2000a. „Globalizace a její společenské a geografické důsledky“. Pp. 59–79 in *Stát, prostor, politika: vybrané otázky politické geografie*. Ed. by Jehlička, P., Tomeš, J. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Sýkora, Luděk. 1993. „Gentrifikace: mění se tvář vnitřních měst“. Pp. 100–119 in *Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii*. Ed. by Sýkora, Luděk. Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. PřF UK.
- Sýkora, Luděk. 2003. „Suburbanizace a její společenské důsledky“. *Sociologický časopis* 39 (2): 217–235.
- Szelenyi, Ivan. 1996. „Cities under Socialism – and After“ Pp. 268–318 in *Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies*. Ed. by Andrusz, Gregory, Harloe, Michael, Szelenyi, Ivan. Oxford: Blackwell.
- Thorns, Davis, C. 2002. *Transformation of Cities*. Basingstoke: Palgrave.
- Wilson, William, J. 1990. *The Truly Disadvantaged: the inner city, the underclass and public policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zukin, Sharon. 1995. „Disney World: The Power of Facade/the Facade of Power“. Pp. 284–297 in *Undoing Place: a geographical reader*. Ed. by McDowell, Andy. London: Arnold.
- Zukin, Sharon. 1998. „Urban Lifestyles: Diversity and standardisation in spaces of consumption“. *Urban Studies* 35 (5/6): 825–850.

Foto © autorka